

Бранко ПЕТРАНОВИЌ

СОЦИЈАЛИСТИЧКАТА РЕВОЛУЦИЈА ВО ЈУГОСЛАВИЈА

(Развој во знак на спротивности)

На почетокот чувствувам за потребно да истакнам дека оваа задача не ја чувствувам ни малку благодарна.

1. Како историчар би требало да извршам оценка на развојот кој досега не е историографски обработен, дури и не е завршен како историски тек. Анализата на историчарите подразбира критичност кон појавите воопшто, минатите и оние згаснатите, но исто така и за тие што сеуште се во тек и кои, се испитуваат со општите историски методи. Секое напредување или замор на општествената сила (моќ) ги предупредува историчарите на можностите и ограниченоста на социјалните и националните еманципаторски барања, на сите тешкотии за одвојување од заостанатите цивилизациски наслаги, разијдувањето од претходните идеали на движењето со дополнителните сознанија за барањата на времето.

2. Има луѓе надвор од оваа струка кои живеат во опсесивна состојба и уверување дека треба „да се копа по минатото“, „по утробата на револуцијата“, не осврнувајќи се на современоста и иднината. За разлика од приврзениците на ваквото мислење, поблиско ми е сфаќањето дека никогаш ниедна сила која водела во прогрес не се исцрпувала себе си со свртување кон минатото, а во исто време да не градела визија за иднината со мобилизирање на новите генерации, со ослободување свежа револуционерна енергија, со разрешување на проблемите кои го окупираат целокупниот културен свет. Критичката анализа за времето што останува зад нас е само една од компонентите за разбирањето на денешнината и подготвување за иднината. Континуитетот со духот на револуцијата претставува неизоставен дел на анализата, *conditio sine qua non*, но механистички е истиот да се сведува на континуитет

на формите и институциите кои ќе нестанат или пак можат да ја изменат својата првобитна содржина. Паралелната анализа со револуциите во минатото укажува на непредвидливоста на историскиот развој, надминување на едни решенија со други, дијалектика на промените, усогласување со новите барања на животот, техничкиот и општествениот прогрес, промените во односите на силите и конфронтациите во рамките на движењето по прашањата за изворните начела и нивните дополнителни деформирања. Од друга страна, пак, историографијата на големите револуции открива дека со времето и движењата, институциите и носителите — еднаш, во текот на историјата потценети или преценети, знаат да се појават во своето право историско значење.

3. Како хуманистичка дисциплина историјата со својата содржина и воспитното зрачење е посветена на еманципацијата на човекот. Меѓутоа, на историјата која истовремено е област на општествените науки, не сум спремен да ѝ придавам прагматистичко-оперативна улога, во смисла на тоа за политичките потреби да ја објаснува современоста со минатото или пак во минатото да бара одговори за иднината. Нејзиното хуманистичко-воспитно значење е од посложен карактер и потекло. Во секој случај, тоа е определено со општата тенденција за рационализација на историската свест. Може само да жалиме што историската наука нема поголемо влијание (со ова не би го изедначувал сè поголемиот пораст на интересирањето за историјата, што некои го сметаат за ирационална или „болна страст“), но мораме да сфатиме дека никогаш нема да има влијание кое би ги исклучувало паралелните истории.

I

Контраверзи за карактерот на Југословенската револуција 1941—1945 година

На територијата на неразвиената Југославија во текот на Втората светска војна во периодот 1941—1945 година настанува радикална политичка промена на власта. Дали таа смена на власта претставува „социјалистичка револуција“?

1. Оваа голема историска појава до 1948 година ја нарекувавме народноослободителна војна или народноослободителна борба и револуција. Насловот не изгубил право на граѓанство ниту до денес. Меѓутоа во 1948 година оваа појава доби квалификации на социјалистичка револуција. Дали со тоа дополнително не ја идеологизиравме оваа појава, давајќи ѝ ква-

лификација која според суштинските белези не ја заслужува во времето на нејзиното настанување и повоениот период? Дали се работи за некакво утилитарно политичко решение под јачината на сталиновиот удар? Дали со подоцнежната ознака не ја упростивме оваа појава, давајќи ѝ непостоечка содржина, или пак ја осиромашивме нејзината самосвојност. Номиналистите навистина би можеле да резонираат на сличен начин, но историчарите тоа не смеат да го сторат по никаква цена. Бидејќи белегот на социјалистичкиот карактер на југословенската револуција може да опстане само под услов да претставува комплексна содржина на револуционерната промена на власта, вклучувајќи го и нејзиниот краен резултат во 1945 година кој ја оправдува таквата оценка. Според тоа, не би можело да станува збор за дополнителна (апостериорна) идеологизација, туку за реално согледување на карактерот на појавата. Социјалистичките белези на револуцијата се согледуваат уште во текот на овој историски процес:

— Раководна сила, нуклеус на народноослободителното движење, претставува авангардата на партијата на работничката класа;

— Од првиот ден на постаприлскиот период револуционерниот субјект ја анализира и оценува состојбата како револуционерна;

— Народноослободителната борба во својата суштина претставува револуционерна стратегија за новата историска состојба;

— Основните општествени сили на ниво на раководството на движењето во својата суштина се определуваат според историско-политичките и класните цели: промени или конзервирање на status quo-то независно од надворешните декларации. Доследната антиокупаторска активност на народноослободителното движење има свој антипод во колаборационистичката политика на четничките сили кои лажно се декларираат како антифашистички;

— КПЈ од првиот ден на востанието ги создава основните институции на секоја револуција: партизанските одреди и органите на власта во форма на народноослободителни одбори;

— Револуцијата се остварува како единствен — национално ослободителен и социјален процес на еманципација, без поделба на буржоаско-демократска и пролетерска етапа, бидејќи сугестиите на Коминтерната за суспензија на револуцијата не се усвоени.

Југословенската револуција е социјалистичка посебно според резултатите што можеа да се согледаат на крајот од нејзината оружена борба.

Власта беше во рацете на силите кои ја следеа КПЈ и ја изразуваа нејзината револуционерна волја, без оглед на проодните хибридни елементи во политичкиот систем наДФЈ, условени од специфичниот пат на меѓународното признавање на југословенската револуција. Со право се истакнува, врз основа на конкретната анализа на односите на политичката моќ, дека КПЈ некогаш во својата историја немала толкав капацитет на политичка моќ и влијание како во времето на завршувањето на војната.

Кон крајот на војната започнува револуцијата во сферата на општествено-економските односи кои доведуваат до тоа за неполна година од ослободувањето да се создаде доминантен државен сектор на стопанството.

Програмата на КПЈ се темели на натамошно социјално-економско проглабочување на револуцијата, изразувајќи се низ програмата на Народниот фронт на Југославија.

Првиот Устав на ФНРЈ правно ги санкционира твр. придобивки од народноослободителната борба. Револуционерната волја добива и уставно-правна подлога. Уставот од јануари 1946 година ја отвора перспективата на социјалистичката преобразба, предвидувајќи ја институцијата планирање и натамошна експропријација во форма на национализација (практично остварена со секвестрацијата која придонесува и овозможува акумулацијата да ѝ припаѓа на државата).

Од аспект на развојот кон социјалистичкото, можат да зборуваат и фактите кои се рефлектираат во договорното врзување наДФЈ и СССР во април 1945 година, како израз на идеолошко-политичката блискост на КПЈ и СКП(б). Меѓутоа, приближувањето на Југославија кон СССР може да се гледа и како потпирање на мала земја кон една голема сила, без чие влијание не можеше да се решава ниту едно прашање по војната; сила која можеше да ја поддржи Југославија во нејзината борба за северозападните граници и да ѝ пружи економска помош по војната. Меѓутоа, нова Југославија без оглед на таквото врзување со СССР, како и резервираноста спрема западните сојузници, тежнее кон одржување добри односи со сите земји кои беа спремни да ја почитуваат нејзината независност.

За југословенската револуција се појавуваа и се појавуваат контраверзни мислења во странската литература. Веднаш да кажеме, разликуваме научно втемелени, диференцирани мислења кои се и разбирливи, со оглед на карактерот на науката, нови сознанија, различни методолошки постапки и сл. од ненаучни толкувања кои можеа да се слушнат по победата на југословенската револуција, било на Запад било на Исток, во литературата на земјите бивши окупатори, а посебно во публицистиката на југословенската емиграција.

Според едни станува збор за движење на отпорот, секако највеличествено, но сепак само движење на отпорот. Ваквите гледишта беа необјективни со својот редуccionизам уште веднаш по освојувањето на власта од страна на новите општествени сили, а особено гледано од денешната временска дистанца. Единиците за компарација меѓу народноослободителната борба и движењето на отпорот се неодржливи (ако се изземе албанската народноослободителна борба врз која југословенската револуција влијаеше како со својот пример така и со активна идејно-политичка помош): револуцијата ја менува власта, а движењето на отпорот се заложува за status quo, или во случај на спротивни тенденции биваат загушени од страна на внатрешните и надворешните граѓански сили, поразени, распуштени; во земјите на Источна Европа, пак, за доаѓањето на власт на новите општествени сили одлучувачко беше влијанието на Црвената армија.

Литературата на бившите окупаторски сили (Германија и Италија) ја пренагласува компонентата на граѓанската и братоубиствената војна, настојувајќи да покаже дека окупаторите морале да ги смируваат страстите предизвикани од предвоените верски и национални нетрпеливости; да спроведуваат пацификација, зад што стои скриена нивната агресија и расистичко-националистичките инспирации, горчината на поразот од војната и сл.

За емигрантската публицистика станувало збор за насилство на комунистичкото малцинство, кое користејќи ја состојбата настаната со Втората светска војна, потпирајќи се врз СССР, како свое меѓународно упориште, извела револуција во чисто волунтаристичка смисла на зборот, од што би произлегувало дека таа не била историски втемелена, или со други зборови речено дека таа произлегувала од историскиот развој. Оваа клучна теза ја придружува антикомунистичкиот стереотип дека комунистите не биле органски дел од нацијата туку туѓинци, интернационални занесењаци, национално декласирани поединци, луѓе на кои им е туѓо домашното поднебје, минатото, националните институции и другите „светињи“.

Дали југословенската револуција е единствена или многунационална.

Досега се пишувааше за југословенската револуција, како неделива по етапи, за единствена, слеана, од аспект на ингениозната дијалектичка поврзаност на национал-ослободителната (се мисли на правото на народите преку борба да го издејствуваат правото на самоопределување и изградба на новата југословенска заедница на рамноправни народи) и социјално-еманципаторска тенденција. Некои автори покрај спојот од наведените тенденции зборуваат и за антифашистичка, мислејќи при тоа на антиокупаторската борба, со што не се менува из-

ворната дуална ознака на единствениот процес. Народноослободителната борба експлицитно не ги изнесува социјалните тенденции, но ги содржи во значајната и трајна определба: „нема враќање на старото“.

Концептот на многунационалната револуција поаѓа од императивот во плуралистичката заедница каква што е југословенската, со негативно наследство и прокламираната политика за идната заедница како „братска“, секој народ — потпирајќи се на другите — да се ослободи со сопствените сили. При тоа се има предвид дека нациите се општествена и историска реалност, како и тоа дека постоеле и пред постоењето на Југославија, што е општопознато, а со самото тоа и не може да биде спорно. Споменатиот концепт е прифатлив доколку придонесува да се расчлени националната генеза на југословенската револуција. Разбирливо е меѓутоа, дека не би бил прифатлив ако се сведува само на апсолутизација на националната димензија. Во тој случај би се довел во прашање општојугословенскиот карактер на повеќенационалната заедница, заедничките врски и преплетеност на народите, нивното заедничко припаѓање на Југославија, а на друга страна пак би се потиснала или замаглила и димензијата на социјалната еманципација што ја донесува револуцијата. Ако ја пренагласиме националната страна би ги изгубиле од предвид и останатите историски реалности на југословенската револуција: Југославија како значајна стратемиска окосница на КПЈ во 1941 година, општојугословенската функција на ЦК КПЈ и на Врховниот штаб во раководењето и усмерувањето на револуционерниот процес; принципот на демократскиот централизам врз кој се темели револуционерниот субјект и неговата организација; би испуштиле дека јадрото на ударните сили на НОВЈ беше директно поврзано за Врховниот штаб. Интернационализмот на КПЈ не се спротивставува на националната еманципација, содржувајќи ја и во југословенските меѓународни односи. Меѓународниот фактор упатуваше на меѓународното значење на Југославија, што е особено видливо во фазата на борбата за легализација на револуционерните промени.

Колку е југословенската револуција оригинална и самостојна?

— Реакционерната литература во светот ѝ ја оспорува самостојноста, дозволувајќи при тоа дека можеби и се работи за оригиналност.

— Се негира дека револуцијата го почитувала националното тло, односите на силите во него, тежнела кон свои сопствени решенија; се заложувала за автономен развиток и за свои внатрешни опции. Несамостојноста во најголема мерка се изведува од подреденоста на КПЈ на Коминтерната, при што во целост се занемаруваат и одредените состојби на несогласу-

вања. Се меша идеолошката блискост и оперативната поврзаност, несомнените консултации и взаемните информирања со решенијата кои произлегувале од чувството на југословенската стварност и националната пулсација. КПЈ се потпираше врз Коминтерната, но со редица самоиницијативни потези (неделивоста на револуционерниот процес, формирањето на органите на власта, создавањето на НОВЈ, и др.), го следи својот сопствен пат. Политичката помош на СССР во пробивањето на вистината за настаните во Југославија исто така не е спорна, но спорни се околностите под кои до неа дојде. Понекогаш се испушта од предвид дека КПЈ беше против дозирањето на темпото на револуционерниот развој, а посебно против ставањето на политиката на народноослободителното движење под контрола на СССР. Од писмото на Тито до Сталин од 5 јули 1944 година, четничката емиграција извлекува заклучок за наводната немоќ на народноослободителното движење со свои сили да го заврши процесот на ослободувањето на Југославија. Само патем би наспомнале и тоа дека оваа аргументација од Титовото писмо е искористена од Сталин и во 1948 година како доказ дека СССР го извлекол народноослободителното движење од длабока криза.

Од анализата на воено-политичките односи на Југославија кон крајот на летото и почетокот на есента 1944 година, меѓутоа се гледа дека НОВЈ во тоа време претставува доминантен воен фактор на југословенското боиште, а квислиншките сили — иако бројни, особено во НДХ — политички компромитирани и војнички дирижирани од германските штабови, делејќи ја при тоа нивната судбина. Црвената армија дошла на тлото на Југославија како сојузничка војска, во согласност со Националниот комитет на народното ослободување на Југославија (НКОЈ), што е без преседан во историјата на Втората светска војна. Советските воени власти ја признаваа цивилната администрација на НКОЈ, односно на АВНОЈ. Советските единици само привремено се наоѓаа на територијата на источните делови на Југославија. Југословенската историографија не ја оспорува советската воена помош, како и добивањето на тешкото наоружување за единиците на НОВЈ, но во прашање е меѓусојузнички однос кој има и друга страна; благодареејќи на дејствијата на НОВЈ Црвената армија на патот за Унгарија низ источните делови на Југославија имаше најмали загуби надвор од границите на СССР, ако се из земе Бугарија.

Оригиналноста на југословенската револуција се изведува од стратешкиот концепт на народноослободителната борба, како примерна на новата историска епоха, што натамошниот развој на настаните го потврдува. КПЈ имала општи историски примери, но не како шеми, свесна дека поранешните шаблони во новите услови и на специфичното југословенско подрачје нема

многу да користат. Противречниот процес на вообликување и примена на оваа стратегија, ослободувајќи се од класниот екстремизам, не противречи на тоа, туку обратно ја потврдува тезата, зборувајќи сам за себе за животворноста на решенијата и замрсените патишта на неговото оживотворување.

II

Револуционерниот занес и заблудите на раниот социјализам

Како појдовна основа за социјалистичката преобразба Југославија имаше зад себе значајни предности, но и ограничувања кои во историската анализа — без оглед колку да биде таа општа — не можат да се одбегнат.

Основната предност се состои, секако, во автентичноста на револуцијата која дава основно обележје на натамошниот социјалистички развој и покрај сите влијанија на советската доктрина и практика.

Втората предност се наоѓа во фактот што 1945 година КПЈ со никога не ја дели власта во политичкиот систем. Настојувањата на вонфронтовската граѓанска опозиција своето учество во Привремената влада на ДФЈ и надвор од неа да го искористи за поделба на власта помеѓу „комунистите“ и другите (останатите) „прогресивни сили“ претставуваат моментална појава и израз на меѓународниот респект на Југославија во рамките на политиката на компромис. Борбата со старите сили револуцијата ја извојува уште во текот на војната. Друго е прашањето што се третира во литературата: дали КПЈ во политичката структура требаше да ги задржи остатоците на старите странки и групи кои 1945/46 година (а некои и потоа) политичката сцена ја правеа шаренолика, а посебно во Србија. Според наше мислење, КПЈ од политичко-тактички причини ги толерираше овие групи во една преодна етапа, но во нивен момент не помислуваше на нивна организациона обнова, зацврстување или трајност во политичкиот живот. Нејзиниот концепт за монолитност на политичкиот систем имаше значаен коректив во Народниот фронт на Југославија (НФЈ), како масовна политичка организација. На еднопартискиот систем на револуционерната демократија не и одговараше повеќестраначки систем. Сеуште беше живо сеќавањето на лошото искуство со граѓанските странки во меѓувоедниот период, кое во уште поголема мерка е осведочено за време на војната. Постојните групи претставуваа остатоци од поранешните странки, чие членство уште пред војната започнува да се диференцира независно од водството, а посебно по априлскиот слом. Водачите на странките се најдоа во

емиграција, на страната на контрареволуционерните движења во војната, се подзаскрија во заветрина додека виорот на војната не стивне, очекувајќи да го видат резултатот под чија сфера на влијание ќе потпадне Југославија. Дел од граѓанските политичари, кои уште од порано му пристапија на народноослободителното движење, пристапија и кон КПЈ, иако сеуште јавно не ја искажуваша својата политичка припадност, впрочем како и сите членови на КПЈ.

2. Англиската историчарка Елизабет Баркер неодамна во еден реферат („Раѓањето и смртта на политиката фифти-фифти во Југославија“) изведува реконструкција за судбината на политиката на интересните сфери во Југославија, договорена помеѓу Черчил и Сталин во Москва, во октомври 1944 година. Според нејзината верзија, се работело за обиди на Черчил да ги спаси англиските позиции во Југославија по пат на обврски на Југославија („Тито“) авијацијата и поморските сили да се снабдуваат со наоружување од англиски извори, а копнената војска од советски, а во Привремената влада на ДФЈ да се овласти поделба или двојство на власта. Оваа теза доста долго, сè до наши дни, на различни начини се користи во странската литература и во политичката публицистика. За што практично се работи?

Спогодбата за политиката фифти—фифти не ја прифаќа ниту советската, а уште помалку југословенската историографија. Истакнати личности од југословенската надворешна политика во тоа време (Владимир Велебит) денес истакнуваат дека не може да стане збор за примена на политика за која во тоа време не се ни знаело.

— Според нашето мислење, историографиите на големите сили се склони малите земји помалку или повеќе да ги гледаат како објекти на својата политика, ценејќи ја нивната улога и позиција исклучиво низ призмата на нивните односи со спротивната сила.

— Черчил притеснет со инфериорната воена положба на Велика Британија на југот на Европа, се обидел да ја поправи британската позиција преку политички пат во рамките на пошироко замислената политика на компромис, која подразбирала ублажување на „догматската крутост“ на комунистите и во суштина амалгамирање на силите на револуцијата и умерените граѓански сили.

— Без сомневање Сталин го гледал народноослободителното движење како свое, кое стопостотно зависи од неговата поддршка.

Очигледно дека и едниот и другиот сојузнички водач во случајот на Југославија испуштале од вид еден битен факт, односно дека Југославија во текот на Втората светска војна

доживува и една самостојна револуција. Черчил во тоа можел да се увери уште во времето на Потсдам, а Сталин во текот на 1948 година.

Дали на тезата за автономниот внатрешен развој на Југославија по војната и нејзината независност ѝ се спротивставуваат фактите кои зборуваат за нејзината поврзаност со СССР и користењето на советските искуства во југословенската практика?

За западните сили Југославија во април 1945 година направи радикален пресврт, напуштајќи ја дотогашната политика на рамнотежа со големите сојузнички сили, со различни интереси и идеолошко-политички ориентации; таа едноставно оптира со СССР. Југословенско-советскиот договор е сметан за камен темелник на југословенската надворешна политика. СССР претставуваше земја која располага со искуство во изградбата на социјализмот. Постоеја интерни односи помеѓу КПЈ и СКП(б). Југославија очекуваше економска помош од СССР. Во социјалистичката изградба врз доброволна основа се копирали советските искуства. Југославија беше заинтересирана за формирање мешовити друштва. Советското влијание е приметно и при изработката на Петогодишниот план за развој на народното стопанство, дејноста и организацијата на агитационо-пропагандниот апарат на КПЈ, начелата на кривичното право (аналогичјата), поодделни институции (Јавното обвинителство) односите меѓу извршните и претставничките органи, законодавните функции на власта, сфаќањето на државната сопственост како трајна категорија на социјализмот, јакнењето на административната интервенција на државата во сите сфери на животот (етапизмот).

Ако историски ги расчлениме објективните услови и овие влијанија ќе ги согледаме спротивностите кои не можеа да не се одразат и врз внатрешниот развој во првите повоени години.

— Не е тешко да се разграничи фазата на обновата од фазата на административното управување со стопанството, кои се разликуваат од аспектот на „движењето“ и „државата“; „силите на народните маси“ (Е. Кардељ) од јакнењето на државната интервенција, демократското убедување од принудните методи, општествената иницијатива од државната принуда.

— Партијата од војната излезе како кичма на системот, иако уставно неспомената до 1963 година, бидејќи „револуционерната волја“ ги надвладува уставните параграфи, како што со право забележуваат политиколозите. Таа има и некои конспиративни елементи во сферата на внатрешниот живот и статусот на членството. Мораме ли да потсетиме дека и овој аргумент го злоупотреби Сталин при нападот на КПЈ во 1948 година? Политиколозите исто така зборуваат за „прикриена“ улога на КПЈ во војната. Партијата по војната ја спроведува

револуционерната волја преку државните органи, законодавните тела, масовните организации, интерниот апарат: Организационо-инструкторското одделение, Агитпропот, Кадровската комисија, интерно-советодавните комисии за одделни сектори од разни области, како што се образованието, надворешната политика, народната власт, синдикатот итн; преку партиските ќелии.

— При анализата на позајмените советски решенија неопходно е да се прави разграничување на решенијата кои беа израз на постојните услови во Југославија и нејзините непосредни потреби во повоениот период, од пасивното преземање.

Во внатрешниот развој на Југославија се задржуваат организациите како Народниот фронт кој советското искуство не го познава, додека во аграрното прашање КПЈ ги почитува сите национални специфичности.

— Идеолошко-политичката блискост помеѓу СССР и Југославија не влијае врз независноста на Југославија. На една страна живее сознанието за автентичноста и длабочината на револуцијата, а на втората дека Советскиот Сојуз повеќе не е осамено „социјалистичко острово“ во меѓународната заедница, со оглед на појавата на новите социјалистички субјекти. Југославија декларативно се изјаснува за соработка со сите демократски држави кои ќе ја почитуваат нејзината независност. Ги користи и спротивностите меѓу големите сили. По некои прашања заема и самостојни ставови во рамките на Организацијата на Обединетите Нации (ООН), како што е случај со прашањето за раселените лица, судбината на Палестина итн. Кај одделни раководни кадри без сомневање имало и за тоа време определени анахрони поистоветувања со СССР и земјите на „народната демократија“, од позициите на пролетерскиот интернационализам. Сретен Жујовиќ во 1945 година смета дека Косово би можело да ѝ припадне на Албанија, ако во оваа земја се конституира прогресивен режим, иако не и во спротивен случај; во април 1948 година тој на претопувањето на Југославија во сојузот на советските социјалистички републики гледа како на остварување на стариот сон.

— Со факти е утврдено дека СССР протестираше против самостојната иницијатива на Југославија при составувањето на Привремената влада на ДФЈ (поради влегувањето на Милан Грол во владата); СССР исто така негативно реагира и на содржината на Декларацијата на Привремената влада на ДФЈ, барајќи претходни консултации. Меѓутоа, ваквите интервенции иако се прифатени како „грешки“, во врвот на КПЈ делувале — гледано на подолги стази — идеолошко-политички отрезнувачки. Се собира горко искуство, кое не влијае за разводнување на духот на независноста, туку напротив на неговото јакнење. Се наталожуваат и неповолните искуства со Трстјанската криза, со работата на мешовитите друштва, трговијата по светски

цени итн. Тие, во духот на југословенската револуција, се претпоставки за отпорот на КПЈ во 1948 година.

КПЈ како раководечка сила на нашето општество, уште од првиот ден ја става на ниван бирокуратијата и бирокуратизмот, под што ги подразбира старите чиновнички навики, административниот стил на работење, „осилување“ на луѓето од власта, негрижа спрема хуманитарните и социјалните случаи, но не и опасноста од бирокуратскиот централизам. Таа не била свесна дека бирокуратскиот централизам израснува од општествено-економските односи засновани врз државната сопственост, темелејќи ја превласта на извршните органи на власта над претставничките, да ја претпоставува административната интервенција на политичката работа, го поттикнува зголемувањето на бројот на службениците и на вкупниот бирокуратски апарат, овозможувајќи го при тоа директивното планирање. Овој феномен КПЈ ќе го сфати и подложи на разорна критика дури по судирот со Информбирото.

Третата предност на револуционерните сили на почетокот на социјалистичката изградба се огледа и во изливот на колосална енергија на ослободените народи кои доживуваат процес на национална, социјална и културна еманципација. Творечката инспирација на „партизанската импровизација“ се пренесува во новото време, со сите свои негативни и позитивни последици. Во најразлични форми доаѓа до израз и се манифестира култот на доброволното работење. Се живеело со уверувањето дека нема работа која не е достапна и остварлива во догледно време, дека техничката инфериорност можат да ја надоместат неисцрпните човечки извори, револуционерната волја е сфакана како главно погонско гориво на историјата. Перспективите на социјализмот изгледале блиски и достижни дури и за современите генерации. Настанува незапамтен надворешен процес на политизација, организационо поттикнуван од партиските центри на моќта. Кампањите се претекнувале една со друга. Револуционерните сили го исполнувале целокупниот простор и давале печат на сè и сешто: на политиката, на културата, на стопанството итн. Старите класи нестануваат во војната, или остануваат понастрана од таквите трендови, осиромашени или пак вклучувајќи само поединци од нив во новиот систем и новите односи.

Првите повоени години ги одликува права „преселба на народите“, опфаќајќи најразлични миграциони теченија: бегалци, кои се враќале на старите семејни огништа, од кои ги протерало усташкото насилство, прогоните од страна на албанските квислинзи, унгарските хонведи и бугарските окупатори; пристигнувале на стотици илјади воени заробеници од германските „офлаги“ и преживеаните интернирци од нацистичките логори на смртта; десетици илјади колонисти се движеле од планинските подрачја на Босна и Херцеговина, Хрватска, Санџак,

Црна Гора во панонската рамница да ја заменат германската народносна група (фолксдојчерите) која во најголем број, кон средината на 1944 година се повлекла со единиците на Вермахтот. Селската младина ги стекнува првите знаења на многубројните градилишта за обнова на земјата и на „првата пјатилетка“. Уште од првите денови на ослободувањето започнува да се менува демографската слика на одделните краишта на Југославија. Реки од селанство во наредните години започнува да ги апсорбира индустријата, менувајќи го радикално односот меѓу населението во земјоделството и тоа во градовите.

Административниот откуп, заедно со останатите политичко-психолошки причини, влијае врз притаеното вриење, изразувајќи ги првите конфликтни состојби на село. Во одделни востанички региони започнува да се манифестираат првите знаци на замор, разочарување, па дури и одделување на средните слоеви на селанството од новата власт и довчерашната партизанска основа.

Следната предност прилегува од организираниот апарат на власта, создаден во војната и револуцијата, организационо оформен и зацврстен непосредно по ослободувањето, а уставно-правно потврден седум месеци по завршувањето на војната. Благодарейќи на револуцијата и промените што таа ги воведува и оформува уште во времето на својот оружен период, независно од меѓународно условените интерполации во системот на власта во форма на Намесништвото (Регентството), Привремената влада на ДФЈ со претставници на граѓанските сили во неа и вонфронтвската опозиција, уставните решенија се прифатени без парламентарна опструкција и политичко уставни предвидувања, доколку ги изземеме критичките рефлексии на Драгољуб Јовановиќ за етатизмот, меѓунационалните односи и предностите на политичкиот плурализам.

Во почетокот на социјалистичката преобразба на Југославија несомнена предност на револуционерните сили наоѓаме во новосоздадената југословенска федерација. Таа претставува државно-правен израз на решеното национално прашање во текот на револуцијата. Иако АВНОЈ прогласува суверенитет на народот, дали може да не се спомене и тоа дека АВНОЈ — како врховно законодавно и извршно претставничко тело на Југославија — е прогласен и за врховен претставник на суверенитетот на државата Југославија како целина. Југословенската федерација во Јајце се темели врз националниот принцип (национална федерација со толку федерални единици колку што и национални индивидуалитети има, со исклучок на Босна и Херцеговина, поради мешовитиот состав на нејзиното население: Срби, Муслимани и Хрвати). Во одлуката за изградувањето на Југославија врз федеративен принцип изрично се вели дека „Југославија се изградува и ќе се изгради врз федеративен принцип, кој ќе обезбеди целосна рамноправност на Србите, Хрва-

тите, Словенците, Македонците и Црногорците, односно на народите на Србија, Хрватска, Словенија, Македонија, Црна Гора и Босна и Херцеговина“. Што се однесува до „националните малцинства“, речено е дека ќе бидат признати сите нивни права.

Беше тоа време кога границите на федералните единици се дефинираат како линии во мермер, нагласувајќи ја самостојноста на народите во монолитниот југословенски организам.

Федерацијата значеше ослободување на огромна национална енергија, која се слева во единствениот напор на југословенската заедница.

Таа претставува историска негација на унитаризмот и сепаратизмот. Начелата на југословенската федерација ги поклопуваат сите решенија на граѓанските сили во меѓувоенниот и воениот период: политиката и праксата на „троимениот“ народ, националните нивелации со интегралистичката југословенска идеологија, дуалната форма на преуредување на Југославија (преку договор на тнр. основни нации, односно на српската и хрватската буржоазија), а на другата страна сепаратистичкиот синдром од времето на војната и револуцијата олицетворен во НДХ, „Велика Албанија“, „хомогена“ или „Велика Србија“, независна Црна Гора, Автономна Македонија, Недиќева Србија под протекторатот на „новиот поредок“, Нојбахеровата федерација помеѓу Србија и Црна Гора, автономијата на Муслиманите под заштита на Третиот Рајх. Нестварно одекнува обновувањето на идејата на Српскиот културен клуб (СКК) од 1940 година во проекцијата на Сл. Јовановиќ од 1943 година за тријалистичка монархистичка федерација, која ќе ја усвојат и четничките идеолози со Живко Топаловиќ на Светисавскиот конгрес во селото Ба, во текот на јануари 1944 година.

Во монолитноста на федерацијата прогласена во Јајце како маргинални и нереални се одбиваат предлозите на Божидар Маговац за конфедерација или Суцук за Муслиманите како кваец на „југословенската нација“. Слична судбина доживува и Декларацијата на Отечествениот фронт на Бугарија за автономна Македонија.

Новата југословенска федерација за граѓанската опозиција претставува вештачка и лабава заедница. Српската реакција од неа изведува докази за расцепувањето на српството. Четниците во неа гледаат комунистичко-хрватска завера против Србите. Милан Грол ја оспорува индивидуалноста на Македонија и Црна Гора. Првата за Грол претставува „гради на Србија“ што е фигуративно изразено во нераскинливата врска меѓу Морава и Вардар, а втората пак, Црна Гора, според неговите истомисленици, со одлуката на Подгорското собрание во 1918 година трајно ги искажала своите определби.

Новопронајдените извори покажуваат дека и најпрогресивните политичари од граѓанско потекло во ЈНОФ на Србија, од-

носно во Народниот фронт на Југославија (Јаша Продановиќ на пример), тешко ги преболеле Македонија и Црна Гора како рамноправни федерални единици.

Дали може во оваа рамковна анализа да се испушти предноста на нова Југославија во форма на меѓународното признање на револуционерните промени во завршната фаза на војната, што е редок случај во историјата на досега познатите револуции? Таквото признање ѝ овозможи на Југославија да се појави на основачката конференција на ООН во Сан Франциско во април—јуни 1945 година, потоа на другите меѓународни конференции кои решаваа за репарацијата, границите, реституцијата на опфатените добра; како меѓународно признава Југославија прима меѓународна помош на администрацијата за помош и обнова на Обединетите нации (УНРРА) во висина од 450 милиони американски долари или повеќе од 2,5 милиони тони стока. САД не излегуваат во пресрет на Југославија да добие помош по Законот за заем и наем, од причини што во тоа време е склучен југословенско-советскиот договор за трстјанската криза. Југославија во 1947 година го одбива Маршаловиот план за помош, сметајќи дека истиот е втемелен врз основа на селективни политички мерила. Меѓу компензациите на Југославија секако треба да се вбројат и репарационите побарувања врз основа на меѓународните и билатералните договори, но, колку што ни е познато, вкупната сума на репарацијата до денес е непозната, вклучувајќи го и конкретниот начин за нејзиното користење.

Покрај сите споменати предности, социјалистичкиот развој на Југославија започнува во крајно неповолни услови од аспект на цивилизациското гледиште, како материјалните така и духовните. Потребно е да се додадат и огромните човечки загуби во текот на војната (според званичните показатели околу 1.700.000 луѓе) и страотните разорувања на материјалната основа на нашето општество.

1. Од земјоделство во 1921 година живее 80,4%, а во 1931 година — 77,3% од вкупното население во земјата. Во 1921 година 51,5% од населението на Кралството на СХС било неписмено. Неписмените во Македонија и Босна и Херцеговина го надминувале процентот од 80%. За нивото на индустријализација на земјата најсликовито зборува податокот дека само 17,5% од населението живеело во градовите. Југославија во Западна Европа била позната како „Кина во Европа“. Демаркациона линија на економско-културна неравномерност ги делела поразвиените северозападни краишта на земјата од останатиот дел на државата. Малубројната стручна работна сила била десеткувана во текот на војната. Демократските традиции биле повеќе од неразвиени. Политичкиот живот ги разоткривал: националната и верската поделеност, социјалната демагогија, магијата на власта како извор на лично надахнување, углед и економска

моќ, деформиран парламентаризам, диктатура на личната власт еднаш освоената власт се бранеле без скрупула итн. Владеела целосно непосветеност на село, царувале заостанатите верски обичаи, посебно меѓу муслиманскиот дел од населението и во новите услови на живеење продолжувала напукнатата патријархална општествена организација.

Тогашните анализи на економскиот развој се темелеле врз оптимистичките пронози за суровинското богатство на земјата и неисцрпните енергетски извори, кои подоцнежниот развој не ги потврдува. Југославија и денес е зависна од увозот на суровини.

2. Меѓународната рамка на првата фаза од социјалистичката изградба во Југославија се совпаѓа со разбивањето на светскиот антифашистички сојуз, поларизацијата на силите на довчерашните сојузници во светски рамки, почетокот на „ладната војна“, воено-политичката институционализација на двете најголеми сили на современиот свет. Черчил во Фултон ја повторил максимата за „железната завеса која се спуштила од Штетин на север до Трст на југ“, помеѓу „слободниот свет“ и „светот на тиранијата“, додека Трумановата доктрина и Маршаловиот програм уследуваат како конкретизација на светската поделба. Втората, советската страна, ја санкционира ваквата поделба со формирањето на Информбирото (ИБ). Андреј Жданов во 1947 година ја формулира оваа поделба на идеолошко-политички догматски начин, како поделба на два „табори“: на едната страна се наоѓа антиимперијалистичкиот и демократски табор, а на втората империјалистичкиот и антидемократскиот. Запад во таквата поделба се заложува за изолација на Југославија, развивајќи невиден пропаганден притисок, попречувајќи ја надворешно-трговската размена. Со пристапувањето на КПЈ кон Информбирото, Југославија според западните уверувања — целосно зараснува во советскиот организам, јавно постанува најистурениот советски експонент на запад на Европа, пружајќи можност преку неа СССР да излезе на „топлиите мориња“. Во западниот печат Југославија е третирана како советски сателит. Преку идеолошко-политичкиот и економскиот притисок Југославија уште повеќе е упатувана на потесни врски со СССР и тир. земји на народна демократија.

Во моментот на судирот со социјалистичките земји, пред сè со СССР, Југославија се наоѓа на позиции на крајна осамелост: на југословенско-грчката и југословенско-италијанската граница се множуваат инцидентите; надворешната трговија од 1945 година е преориентирана на Исток; изложена е на баражен огин на пропагандата на западните земји како земја на диктатура, прогонување на црквата и верниците, скратени политички слободи, имитирање и примена на советската државна организација и политичка пракса. Притисокот од За-

пад е посебно заострен во времето на судењето на Дража Михајловиќ, надбискупот Алојзиј Степинац, соборувањето на американскиот авион над Блед. Југославија е обвинувана за предизвикување на граѓанската војна во Грција. Во март 1948 година западните сили со еднострана трипартитна декларација ја поддржуваат Италија по прашањето на Трст.

Југославија во периодот 1945—1947 година мора да издржи уште една, тешка внатрешна битка, со тнр., воинствен католицизам, чии носител во земјата — проушташкиот компромитиран надбискуп Степинац — ја бојкотира народната власт и нејзините мерки. Народната власт на тој начин се наоѓа меѓу проушташката и милитантната ориентација на најголемиот дел од римокатоличката хиерархија; со фактот што во текот на 1941 година римокатоличката црква ѝ дава благослов на НДХ, соучествувајќи во геноцидот и покрстувањето на православното население, спротивставувајќи се на новиот поредок во завршената фаза на војната (во март 1945 година), оценувајќи го како „режим на белградската влада“, а на друга страна, сопствената проценка за неопходноста Црквата да поведе самостојна национална политика, фактот за длабочината на религиозните чувства на верниците, кои се злоупотребувани во политички цели; посебно југословенските настојувања да се одбегнат конфронтацијата со така моќна интернационална организација каква што претставува Ватикан во духовниот, политичкиот и економско-финансиски поглед. Меѓутоа, модус вивенди помеѓу државата и Црквата не е пронајден. Неспремноста на Римокатоличката црква да ја задржи исклучиво духовната сфера и да се повлече од полето на политичкиот живот во склад со уставните определби и духот на победоносната револуција, се судрува со непопустливоста на државата да толерира *corpus separatum* во системот на новата власт.

„Воинствениот католицизам“ во судирот со државата е принуден да се повлекува, особено по процесот на надбискупот Степинац, кој од ватиканскиот печат е означен како „најжалосен процес во историјата на католичката црква“, иако истиот („воинствениот католицизам“) не се откажува од своите претензии. Острите конфронтации по ослободувањето на земјата наредните години се заменети со пасивна опструкција на дел од римокатоличката хиерархија и свештенството од папскиот нунција, како и со психоза на исчекување дека од порано наречениот режим од „четвртина час“ — самиот да си пресуди. За вековната организација моментните отстапки и повлекувања не значеле многу во споредба со трајните цели и вечната мисија. Мешањето на Ватикан во внатрешниот живот на Југославија продолжува, влијаејќи на раководството на ФНРЈ во 1952 година да ги раскине односите со оваа држава, што во процесот на средувањето на односите со останатите западни земји претставува прилично дивергентен процес.

Најнеповолна меѓународна околност во конкретните состојби и релации на почетните години од социјалистичката изградба на земјата, претставува сепак судирот на Информбирото со КПЈ во 1948 година. Надворешно гледано истиот избива неочекувано, иако аналитичкиот увид ги открива пукнатините во односите помеѓу Југославија и СССР од многу порано. Тој избива како идеолошки судир, додека во суштината претставува обид за ликвидирање на независноста на Југославија. Таа година — 1948, е без сомнение гранична во историјата на социјализмот, бидејќи го отвора прашањето за меѓусебниот однос на социјалистичките земји, покажувајќи ја бруталноста на великодржавниот хегемонизам под плаштот на социјализмот и означува ревизија на сфаќањето дека државната сопственост претставува апсолутна категорија, за сите времиња, а не само првобитна форма на општествената сопственост.

Да го издржи Сталиновиот притисок во 1948 година можеше само земја која зад себе имаше вистинска револуција. Југославија не само што го издржа таквиот груб притисок, туку, за прв пат во рамките на социјалистичкиот „табор“ и комунистичкиот свет — го проби сталинистичкиот монолитизам. Врз база на критичката анализа доаѓа до целосно идеолошко отрезнување: КПЈ го продолжува својот пат на самостојна социјалистичка трансформација (преобразба) и со теоретска и практична елаборација ќе биде формулиран новиот самоуправен концепт, алтернативен на сталинскиот тип. Изградбата на новиот концепт е овозможена поради повеќекатните нови сознанија и со повторување на сопствената пракса:

— Со враќање, пред сè на изворите на сопствената револуција;

— Со нова творечка анализа на класиците на марксизмот;

— Со поделба на анатомијата на сопственото општествено битие со битието на земјите — носители на нападот врз Југославија.

III

Спротивностите на економската и социјалната револуција

Со индустријализацијата на земјата, како своевидна економска револуција, а на друга страна преку самоуправна организација на општеството, Југославија се обидува да излезе од својата заостанатост, да го најде својот пат и да ја оствари визијата на демократскиот социјализам.

Општиот концепт за социјалистичката преобразба на КПЈ до 1948 година можел да изгледа доста упростен. Тој поаѓал од неопходноста на индустријализацијата на земјата заради

стекнување услови за нејзина економска еманципација, побрзо совладување на неравномерностите во развојот на Југославија, јакнење на одбранбената моќ (наспроти советските сугестии); потоа од централистичкото планирање како највисока форма на административна интервенција на државата; од монолитната политичка структура со апсолутна превласт на КПЈ во неа. Принципот на демократскиот централизам вграден во организацијата на КПЈ и во државата, со изразита превага на централистичката компонента, требало да овозможи концентрација на сите партиски и државни сили на клучните места на социјалистичката изградба.

Отпорот на сталинизмот во 1948 година за југословенските народи значи продолжување на борбата за сопствено одржување и егзистенција, што ја карактеризира првата половина на овој век (од 1912 до 1948 година).

Со средувањето на односите меѓу Југославија и социјалистичките земји во 1953 година започнува периодот, кој е веќе — без војната трае во овие простори повеќе од 40 години сметано од 1945 година, што е подолг временски интервал одошто периодот од Берлинскиот конгрес (1878 година) до балканските војни (1912 година).

Оваа паралела ја правиме бидејќи од неа практично започнува проверката на социјалистичката организација и социјалистичката програма во Југославија. Големите револуционерни проби ја отвораат вратата на далеку потешки битки за цивилизациски промени на еден заостанат општествен систем и менување на човекот во правец на работна, етичка и хуманистичка еманципација воопшто, што отсекогаш било потешко и подолготрајно, посебно за општество кое во антрополошките студии во психофизичка смисла е означувано како општество од краток дах.

Промените по војната течат застрашувачки брзо, скоро да фасцинираат со својата динамика. Тоа за што на некои поразвиени народи им биле потребни векови кај некои народи во Југославија се случува само за 40 години. Какви сè преломни морале да настануваат во тие луѓе кои ја напуштаат патријархалната структура со минување низ неразвиено граѓанско општество, кои доживуваат „критика низ оружје“, во лавиринтите на класните и националните судири, филозофијата на егалитаризмот на раниот социјализам, кои го почувствуваа расчекорот и расфинувањето на односите со довчерашниот сојузник во текот на 1948 година, минувајќи низ нашите дведецениски судири и спротивности во последните години? Како таквиот човек морал да ги доживува појавите на егоистички интереси, примитивниот стоков промет, социјалните раслојувања, лажниот блесок на потрошувачкото општество, политиката како вештина за одржување на власт, бирократските поделби кои според некои свои надворешни манифестации потсетуваат на

феудализација (принципот „*ius soli*“)? Колкави матастази на најразличните алиенации морале да го зафатат неговиот организам? Како тие — покрај вкупниот технички и општествен напредок — се чувствуваат под жарот на најразличните цивилизациски притисоци — заостанати, стварни и странски со кои се соочуваат на прагот на новиот век?

Не интересира, значи објективниот дострел на овие промени, нивниот материјален и духовен еквивалент, степенот на хуманизација или дехуманизација на односите, единството на заедницата и рамноправноста на народите. Одговорот може да го даде само проценката на ефикасноста на општествената организација; мерката на социјалната правда во општеството, владеењето на етиката или ерозијата на моралот; историското и моралното чувство на одговорност на учесниците и на сите нас за револуционерното дело или за неговото гаснење во името на чистата бирократска прагматика.

1. Петогодишниот план за развој на народното стопанство ги конкретизира сфаќањата на КПЈ за забрзана индустријализација и централизирана акумулација како единствена алтернатива за извлекување на земјата од наследената стопанска и културна заостанатост. Револуционерните сили само две години по ослободувањето ја започнуваат индустријализацијата на земјата која во меѓуоедниот период не е извршена од страна на буржоазијата.

— Минувањето на диригирано планирање ја означува највисоката мерка на државно влијание во стопанството и во општеството;

— Планот е изработуван под влијание на советските методолошки концепции;

— Имаше грандиозни белези. Извршувањето на овој план во основа можеше да биде темелено врз револуционерната волја на народните маси; се сметало на советската помош, ефтината работна сила и организираната политичка акција на Партијата. Иако без механизација човекот постанува основен фактор на производството. Филозофијата на саможртвување се темели врз егалитарните сфаќања на раниот социјализам и култот на трудот. Обемната и пренапрегната индустријализација ги ангажира сите расположиви извори, неисцрпните можности на масовната работна сила и политичките организации. Заостанувањето на земјоделството е условено со ставањето тежиште на развојот врз индустријата. Усилената индустријализација предизвикува огромно трошење на работна енергија; запоставен е општествениот, а особено индивидуалниот (личниот) стандард на населението. Југославија плаќала скап данок на надминувањето на својата неразвиеност и негативното историско наследство.

Оттогаш, па во сите наредни години таа се соочува со неповолното наследство. Пред сè со нерамномерниот развој на одделните делови на земјата, односите меѓу развиените и неразвиените подрачја, нерационалната распределба на наследените претпријатија, со ниската продуктивност на трудот, со недостаток на машини и сировини, со недоволни и слаби работни навики.

Индустријализацијата постанува евид „религија“ на генерациите кои ја изнесуваат врз своите плеќи првата фаза на социјалистичката изградба. Во првиот период процесот на индустријализација е успораван поради присуството на објективни фактори, но и поради предупредувањата на партискиот врв дека треба да се ослободуваме од „руската“ догма. Наредната деценија индустријализацијата ќе се наметнува и изразува во форма на градење на тнр. политички фабрики, како израз на децентрализацијата и авторитарните тенденции во развојот на одделните општини, чија нерентабилност во работењето ќе биде упорно поддржувана од изворите на инвестиционите фондови. Во современата фаза уследува бран на поголем број промашени инвестиции (инвестициоманија), покриени со странски кредити кои денес посебно нè задолжуваат односно го оптоваруваат целокупниот наш сегашен и иден развој.

По подолга стагнација стопанството — со изградбата на клучните објекти — добива полет во текот на 1955 година. Новата економска политика во тоа време настојува да обезбеди поусогласен стопански развој и изедначено оптоварување. Започнува напуштањето на политиката на „стегање каиши“, која е карактеристична за периодот од 1945 до 1955 година.

Меѓутоа, би било многу еднострано изворите на индустрискиот и воопшто стопанскиот развој и експанзија да се разгледуваат исклучиво во светлината на постимулативниот систем — самоуправувањето, испуштајќи ги од предвид останатите внатрешни и меѓународни околности: кредитите од Запад, политиката на екстензивен развој, поинтензивните надворешно-трговски врски и вклучувањето на Југославија во светската размена, купувањето странски лиценци. Од почетокот на своето постоење Југославија се потпира врз странска помош и компензациите. Да се потсетиме на посебната а подоцна и на трипартитната помош од страна на САД, Велика Британија и Франција во времето на притисокот на Информбирото, кредитите на Меѓународниот монетарен фонд до денес итн.

Високата стапка на индустриски развој доведува до претворување на индустријата во водечка гранка на стопанството. Експанзијата на стопанството го проследува и развој на сировинската база. Развиени се повеќе нови гранки на стопанството, проширен е извозот на финалните производи, започнува експлоатацијата на новите видови енергија и нови сировински извори.

Индустијализацијата што доведува до брз пораст и развој на урбанизацијата, механизација на земјоделството, промена на социјалната структура на југословенското општество, развој на неразвиените делови на земјата и сл.

Наведените појави што се поврзани со процесот на индустијализацијата на земјата, како форма на економска револуција што ја доживува Југославија, потребно е да бидат поодблизу и подетално анализирани, укажувајќи при тоа и на нивната опачина.

1. Селото заостанува и земјоделското производство не го достигнува потребното ниво на развој сè до 1955 година, кога успева да го оствари нивото на производството остварено пред војната. Аграрната политика на КПЈ заснована на уништувањето на „кулаците“, како класни непријатели на селото (што претставува плаќање цена за преземањето на советското искуство), подигнувањето на производството на повисоко колективно ниво и овладување со пазарните вишоци, доживува во процесот на колективизација во периодот 1949—1953 година потполн неуспех. Неразвиената агротехничка основа на југословенското село, политичко-психолошкиот отпор на територијализираното селанство, неповолната топографија на тлото во најголемиот дел на Југославија, заедно со недемократската примена на аграрната политика и покрај прокламираните начела и политика на доброволност, се претвораат во целосна спротивност на основната идеја и замисла. Земјоделското производство останува дезорганизирано, приносите се намалени, меѓучовчките односи на село се влошени; доаѓа до вознемиреност во редовите на селаните, отпори, судири, па и до помали оружени движења на селаните („Џазинската буна“, во јуни 1950 година).

Развојот на самоуправувањето има свој одраз и влијание врз ревизијата на политиката на колективизација и свртување на политиката на СКЈ на село во обратен правец: создавање општи земјоделски задруги, кооперација, формирање големи селскостопански добра, откупување на земјата од индивидуалните производители. Земјоделството во наредната деценија станува технички поопремено, а земјишниот фонд во социјалистичкиот сектор значително се проширува.

Втората аграрна реформа озаконета во 1953 година — по напуштањето на политиката на колективизација и гаснењето на нерентабилните селски задруги — е мотивирана со спречувањето на општественото раслојување на селото. Меѓутоа, со оваа мерка — за чија ревизија сè до денес се расправа — се зголемува бројот на ситните стопанства во споредба со состојбата пред војната.

Масовната колективизација, следена со конфликтни ситуации на село и поразни економски резултати, предизвикува во текот, а посебно во процесот на деколективизацијата, масовно

одделување на селанството од Партијата. Некои автори дури пишуваат за кршење „на партизанската база“ на село.

Развојот остварен во последните три децении доведува до потполна промена на состојбата на село. Додека во 1931 година селанството претставува 3/4 од вкупното население, индустријализација со урбанизацијата рапидно го намалува селанството меѓу активното население во Југославија, што има за последица масовно празнење на нашите села. Во процесот на деаграризација на југословенското општество селото добива нов лик, станува проретчено, сведувајќи се во основа на старите лица во него. Социолозите зборуваат за појави на „сенилизација“ и „феминизација“ на селото. За големината на настанатите промени најсликовито зборува податокот дека денес на село живее помалку од 20% од населението. Меѓутоа доаѓа до промена на односите село—град, а техничката база на селото е значително механизмирана. Југославија од изразито аграрна се претвора во средно индустриски развиена земја.

Во рамките на револуционерната борба граѓанската класа е развластена, а по војната и ослободувањето и економски експроприрана со конфискациите, национализациите и аграрната реформа. Битни промени во наследената структура на населението предизвикува и брзата индустријализација со апсорбирање на работната сила од пренаселените југословенски села. Процесот на индустријализација исфрла на површина еден нов слој, слојот на „полугани“, растегнати помеѓу индустријата и земјоделството, меѓу градот и селото. Уште во административната фаза на социјализмот започнува нагло да се зголемува бројот на тнр. службенички слој, умножувајќи се до максимум во децентрализираната структура на југословенското општество. Денес се зборува за армија на бирократи, службеници „мастилци“. Во нашата земја и натаму се задржува привлечноста и атрактивноста на „управувачките работи“ кои со себе носат материјални и други погодности и привилегии. Тој слој, по природата на работите, се појавува како чувар на државата во областа на стопанството и општеството, толкувач и бранител на монополот на власта. Способен е да опстане и покрај силното влијание на класичната власт во општеството, деформациите на самоуправните односи, моќта на полицентричниот етиказам и бирократизацијата во општеството, стопанството, културата и науката. Тој има психолошка подлога во трагите на свеста и историското искуство дека власта и нејзината одбрана се спени со привилегиите и уживањето во моќта. Заедно со занаетчиите, луѓето од слободните професии и богатите селани, овој службенички слој формира еден вид југословенска „средна класа“, отуѓена од самоуправните процеси и со еманципаторски намери засновани врз интеграцијата на здружениот труд.

Создадена е модерна работничка класа, но со бирократските поделби таа е оградена во рамките на националните работни-

чки класи, потисната и атомизирана во вулгарно сфатената оозетизација, како синоним на расцепкувањето и затворањето на стопанството.

Експанзијата на вработувањето — главно засновано врз екстензивниот развој, од почетокот на 60-тите години, кога започнува да се заострува прашањето на стопанската реформа, па до денес низ манифестирањето на кризата во нејзината акутна форма, покажува изразита стагнација која во нашето време се манифестира во повеќе правци:

— Невработеност на милион лица;

— Притисок на новите генерации кои не можат да најдат вработување;

— Дел од работната сила, квалификуваната, и денес се наоѓа на привремена работа во странство, иако натамошното одлевање од земјата е значително намалено;

— Опаѓање на стандардот на работните луѓе и создавање атмосфера на неизвесност, со разорно дејство врз производството.

Промените во социјалната структура се проследени со нараснувањето и доспевањето на сè пообразована и пошколована категорија на млади луѓе. Создадена е интелигенција и висококвалификувани кадри во рамките на — до војната — непризнатите нации и национални малцинства (народности). Станува збор за вистинска револуција во областа на создавањето нови кадри. Бројот на високообразовани во нашата земја ја надминува цифрата од милион лица. Само на Белградскиот универзитет од војната до денес повеќе од 10.000 лица одбраниле докторат, а паѓа во очи фактот што во учебната 1940/41 година овој универзитет имал толкав број студенти. Порастот на бројот на високошколските кадри, меѓутоа е проследен и со значајни промашувања во оваа област:

— Непланско создавање стручњаци кои не можат да најдат адекватно вработување:

— Создавање мамутски универзитети во услови на ограничени можности за нивно издржување и вработување на дипломираните стручњаци, пореметен однос помеѓу бројот на студентите и активно вработеното население, опаѓање на стандардот на образованието итн.

Меѓу спротивностите на новонастаната состојба треба да се истакне и тоа што Југославија пред десетина години се наоѓаше на европскиот врв според бројот на студентите, но и според бројот на неписмените (2,5 милиони).

*

* *

Револуционерниот субјект во услови на политичко-економска блокада од социјалистичките земји во времето од 1949 до 1952 година радикално ја промени генералната линија за развој на југословенското општество. Дотогашниот концепт за со-

цијализмот (административниот) е заменет со концептот на самоуправниот социјализам, втемелен врз поинакви општествено-економски основи. Ревизијата на поранешните решенија се одвива напоредно со начелната негација и критика на бирократските форми најмногу изразени во областа на државната организација, раководењето со стопанството, карактерот и стилот на работењето и дејствувањето на Партијата, културната политика. Почетното искуство ги надминува југословенските граници, бидејќи сталинизмот во светското комунистичко движење за долго време го умртвува процесот на творечкото сознавање.

Југославија во 1948 ја брани својата независност, но во тој процес истовремено изградува и нов тип на општествено-економска организација и општествено-економски односи. Едностранчиво е сведувањето на одлуката за самоуправање само на одлука на политичкиот врв, како момент на политички опортунa одлука поуспешно да се излезе од кризата во која Југославија неочекувано се најде. Без сомнение дека од врвот доаѓа поттикот и конкретизацијата на одлуката (за што и до денес многу малку знаеме), така што не станува збор за масовно движење, спонтан притисок „одоздола“, но станува збор за будење на духот на револуцијата која бирократизмот ја потиснуваше. Одбраната на независноста се претвори во пресврт *suī generis*; некои го нарекуваат „антибирократска револуција“. На брановите на таа „антибирократска“ или „антисталинистичка“ револуција не доаѓа само до „одметнување“ на една земја од „социјалистичкиот табор“, почеток на дезинтеграција на блокот во видувањето на втората соперничка сила и нејзината стратегија, осамостојување и идеолошко отрезнување по повеќе искушенија преку кои не може да се дознае правата вистина до крајот, јасно и децидно, туку и до зачнување на алтернативен систем на постојниот кој беше втемелен врз власта на бирократијата.

Југословенската еманципација, сопственото трагање и концептиското и организационо-идеолошкото престојување се одвива во најлошите можни надворешни услови во борбата за опстанок и независност, на крајно ниска цивилизациска основа, со респект кон меѓународните движења и внатрешните отпори кои се случуваат и се одвиваат и денес. Трипол децении трае борбата за самоуправна трансформација на југословенското општество. Некои мои колеги сакаат споредувања: граѓанското општество било сплотено во своите спротивности две децении, а самоуправањето кај нас води борба за свое потврдување веќе трипол децении. Либералистичките сили и струења придонесуваат за разединување и внесување сомневања, често пати настојувајќи да ја изменат суштината на самоуправната демократија, додека бирократските сили од стариот ков остануваат заљубени и врзани за авторитативниот менталитет, понесени од „носталпијата за удобствата од сталинистичкиот тип на ра-

ководене“. За догматските сили во светот самоуправувањето претставува, како кога, или чист ревизионизам, па дури и контра-револуционерно уредување на општеството и односите во него, а за дел од конзервативните сили на Запад набулоза на нешто посебна политичка бирократија, експеримент, залудно барање и потрага по економска демократија во услови на неразвиена општествено-економска подлога и тенки демократски инспирации. Меѓутоа, за дел од прогресивните духови — политичарите, писателите, филозофите — југословенскиот обид и стварноста делуваат охрабрувачки. За дел од прогресивните писатели и научници на Запад тоа претставува „социјална револуција“; за Ерих Фром самоуправувањето доследно ја одразува „идејата за индивидуалната самодејност на човекот како најважна Марксова концепција применета во конкретен општествен процес“. Италијанскиот публицист и историчар Стефано Бијанкини како гранични години на современата југословенска историја ги зема: 1943, 1948 и 1965. Со еден збор, оптимистите во светот во југословенското самоуправување гледаат враќање на социјализмот кон неговите вистински текови, а дел од социјалдемократијата не може да го пренебрегне значењето на ова искуство за сопствената индустриска демократија.

Околу прашањето за потеклото на самоуправувањето кај нас — врз основа на постојното историско искуство — југословенските комунисти немаше да бидат во состојба да откриваат нови патишта на социјализмот ако претходно не стоеја на челото на една автентична револуција. Постоеја (и општи историски искуства (Париската комуна, советите на првата руска револуција, октомврскиот инспиратизам и Ленинскиот устав, искуството од работничките совети по првата светска војна). Меѓутоа, народноослободителната борба со своите организациони форми и организации се јавува како отелотворение на самоуправната практика и самоуправниот дух. Народнослободителните одбори претставуваат апсорбирање на самоуправната традиција на југословенските народи. „Сталинистичката централистичка организација“ по војната, проследена со бирократизацијата на општествените односи, не можеше а да не дојде во судир со самоуправниот дух на нашата револуција.

Новата концепција созрева во врвот на КПЈ непосредно во текот на отпорот. Таа се кристализира околу заклучокот дека мора да се сузбива процесот на подржавување на општеството кој прети да ја поткопа власта на работничката класа. Тито во 1950 година нагласува дека процесот на одумирањето на државата не може да се одложува за иднина. Тој стоел на становиште дека таквиот процес не е преуранет, туку дури дека е започнат со задоцнување. Државната сопственост мораше да биде претворена во општествена, која ќе биде под непосредно управување од страна на непосредните производители. „Предавањето на фабриките на работниците“ требаше да спречи во

стопанството да се „угнезди една заразна болест, која го носи името бирократизам“. Оваа, во својата суштина нова концепција во изградбата на социјалистичкото општество и социјалистичките општествени односи, дава предност на творештвото и иницијативата на работните луѓе со потиснување на државата и нејзините органи.

Рушењето на стариот концепт на општествената организација не можеше да се изведе без поголеми кршења на „свеста и душата“. Циласовата опозиција врши влијание за привремен застој на овој самоуправен процес: исто како и нормализацијата на односите со СССР во 1953 година. Сепак најлоша од сè беше тнр. „нема опозиција“. Линијата на КПЈ наидува на отпор и во своите сопствени редови, судрувајќи се со изразениот и жилив конзервативизам. Најголемиот број комунисти беа навикнати на метод на работењето кој се сведува на наредување и пренесување на директиви, на кампањи и импровизации, гледајќи при тоа на општествено-политичките организации и на претставничките тела како на нужен фактор. Тие ја апсолутизираат моќта и ефикасноста на извршните органи. За многу моќни сили во партијата овој процес се одвиваше премногу брзо, со што предизвикуваше страв од евентуална анархија, додека пак за дел од нив процесот изгледаше доста спор. На дел од самоуправно ориентираните работници им пречеше дозирањето на целокупниот процес од врвот на партијата.

Самоуправувањето ја отвораше визијата на демократскиот социјализам; тоа го поттикнува развојот на креативните сили и води кон ослободување на работниците; беше претпоставка за воведување модернизација во стопанството. Изборот на револуционерните сили на Југославија за самоуправниот правец во развојот е верифициран до денес како линија на историскиот прогрес. Меѓутоа, патиштата за реализација на самоуправувањето во југословенската практика покажуваат од почетокот до денес отпори на бирократијата, деформации и застранувања кои без оглед на современата криза и лошите искуства во минатото не можат да ги потемнат начелните определби, туку само да ја потврдат цврстината на ориентацијата на прогресивните сили. Со напуштањето и разобличувањето на почетната бирократско-егатистичка структура која со своите пипци започнува да го зафаќа целокупното општество, неговиот општествено-економски и политички систем, Југославија, како и во времето на оружениот дел од револуцијата, преку самоуправувањето настојува што подобро да се прилагоди кон конкретните реалности — како национални, економски и политички на сопственото тло, така и да ги развива производствените сили, да ги хуманизира општествените односи и да создаде перспективи за развој на демократско социјалистичко општество. Развојот на самоуправувањето го поттикнува и

инспирира СКЈ кој го задржува статусот на најодговорна сила во општеството. Меѓутоа, државата сеуште од свои раце не ги испушта инвестиционите средства. Антисамоусправните сили ја шират психологијата на страв дека „работниците ќе ја изедат акумулацијата“. Како во „Јегор Буличов“ на Горки, се јагува страв работниците — кога ќе ја освојат власта — да не ја „испијат“ својата држава. Капиталот започнува да се „територијализира“ по општините. Самоусправувањето како интегрален систем споро се изградува. Колективното одлучување во самоуправните органи постанува параван зад кој доаѓа до деперсонализација на одговорноста. Институционалната самоуправна фасада ја открива вистинската власт на микробиروقратските и техноменаџерските диктатури, неформалните групи, кланови и сл.

Општата општествено-политичка рамка на развојот на самоуправувањето во последните 20 години се одликува со големи политички потреси, студентските демонстрации во 1968 година, ескалацијата на „новите национализми“ во Хрватска (1971), на Косово (1968 и 1981), менување на републичките раководства во СР Хрватска и СР Србија (1971 и 1972).

Политичките сили во СКЈ се судруваат околу прашањето за спроведувањето на стопанските реформи во 1961, 1965 година, спроведувањето на долгорочната програма за економска стабилизација која е актуелна и денес. Привремениот напредок постигнат со реформата во 1965 година, со сите нејзини негативни импликации што доаѓаат до израз подоцна, е разблажен со компромисното напуштање на јавно прокламираниот процес и правец кон враќање на коезистенција на хибридниот модел, со поголемо влијание на државата и нејзините интервенции во општествено-економската сфера на животот.

Споменатиот италијански писател Бјанкини во 1965 година големиот „реформаторски обид“, за разлика од југословенските автори, го смета за граничник во современата југословенска историја. Ваквиот внатрешен процес го смета толку длабок што на подрачјето на надворешната политика и односите меѓу комунистичките партии може да се спореди со преломот што го донесува раскинувањето на Коминтерната и Југославија. На тоа подрачје, вели Бијанкини, Југославија сакаше да ја оствари својата посебност, односно својата „социјалистичка различност“. Смеслата на реформата се сведува на настојувањето за воведување на законот на пазарот, барање нови односи помеѓу пазарот и планот, како и отворање на земјата кон надворешната трговија, заборавајќи при тоа на сопствената реалност во земјата, односите на силите во Југославија, смеслата на социјалната интервенција на општеството.

Регулирањето на здружениот труд во седумдесеттите години (Уставот од 1974 година и Законот за здружениот труд)

означуваат завршување на самоуправниот модел на ниво на интегрален општествено-економски и политички систем (со делегатскиот систем), но и почеток на стагнација на самоуправањето во услови на енормно задолжување на Југославија, хипертрофија на институционалните самоуправни форми, раситнување на стопанството, полицентричниот етатизам, манија на нормативизам, дезинтеграција на внатрешниот пазар, зголемување на невработеноста, социјални нееднаквости, неединство на политичкиот врв на земјата, косовската контрареволуција во 1981 година, пораст на национализмот и сл. Со смртта на маршалот Тито ја нема повеќе личноста која имаше авторитет да интервенира во разните кризни моменти. Полетот на бирократијата добива посебни импулси со конституирањето на полицентричниот етатизам кој денес во значителна мерка ја загрозува Југославија и нејзиното единство како државна заедница.

IV

Еволуција на југословенскиот федерализам

Југословенската револуција доведува до поинаква национална констелација од таа на крајот на војната. Странските офицери при штабовите на НОВЈ беа изненадени од хармоничните односи во федерацијата прогласена на второто заседание на АВНОЈ, како зад народите и националните малцинства (народностите) на Југославија да не стоеја инферналните запрети на братоубиствената војна. На Уставот од 1946 година престоеше да ја потврди низ уставните одредби новата југословенска федерација.

Во фазата пред донесувањето на Уставот одбиени се предлозите на Марко Вујачиќ за доделување на Метохија и Санџак на Црна Гора или две „Дукачини“, како што тој ги нарекува, односно барањата Санџак да не се разделува или да не се избрзува со неговото делење меѓу Србија и Црна Гора.

Комисијата под претседателство на М. Ѓилас (министер за Црна Гора во Привремената влада на ДФЈ) го спроведува во пролетта 1945 година разграничувањето меѓу Војводина (Србија) и Хрватска во Срем со етничка линија, отстапувајќи го при тоа западниот дел од Срем на федерална Хрватска.

Без поддршка остануваат индивидуалните предлози изнесени при јавната дискусија на нацртот на Уставот за тоа Далмација да се организира како автономија, а уште порано дадениот предлог за градот Дубровник да добие статус на „меѓурепублички град“.

Тезите на Министерството за конституант на Привремената влада на ДФЈ, на чие чело стоел Едвард Кардељ, инаку потпретседател на Владата, изработени во мај 1945 година, предвидуваат како автономни единици да се формираат: Војводина, Косово и Метохија и Трст.

На основачкиот конгрес на КП на Србија во мај 1945 година доаѓа до конституирање на КП на Србија врз основа на заклучокот на Политбиро на ЦК КПЈ од октомври 1943 година, и Вишката седница на „ЦК КПЈ“ од јуни 1944 година. Во Резолуцијата на конгресот на КП на Србија стои, покрај другото, и следното: „Одлуката на Централниот комитет на Комунистичката партија на Југославија за реорганизација на партиската организација на Комунистичката партија во Србија, Војводина, Косово и Метохија во Комунистичка партија на Србија, означува крупен придонес во јакнењето и проширувањето на раководната улога на нашата Партија во вкупниот општествен и државен живот на овие покраини“. И понатаму: „Создавањето на Комунистичката партија на Србија ќе придонесе нашите партиски организации уште повеќе да зајакнат и потесно да се поврзат со народните маси под раководството на Централниот комитет на Комунистичката партија на Југославија“.

Оформувањето на Србија како сложена федерална единица претходи на првата скупштина на пратениците на народот на Војводина која се согласила со изјавата на делегатите на Главниот народноослободителен одбор на Војводина (СНООВ) дадена на вонредното заседание на Народната скупштина на Србија за приклучување на автономна Војводина кон федерална Србија. Формирањето на Србија е потполнето со Резолуцијата на Обласната народна скупштина на Космет од 9 јули 1945 година. Обласната скупштина ја изразила желбата на целокупното население од областа таа да се приклучи кон федералната единица Србија како нејзин составен дел. АВНОЈ на своето трето заседание одржано во август 1945 година, едногласно ја прифатил одлуката на Првата скупштина на пратениците на народот на Војводина за приклучување на АП Војводина кон федерална Србија. Со Законот за административната поделба на Србија, донесен од Претседателството на Народната скупштина на Србија на први септември 1945 година, е предвидено од кои окрузи се состои Србија, а со посебен закон е регулирано уредувањето на автономната покраина Војводина и автономната косовско-метохиска област како составни делови на федерална Србија. Автономната покраина и автономната област на тој начин постануваат делови од Србија во чија Скупштина избираат сразмерен број народни пратеници.

Привремената народна скупштина со донесувањето на Законот на Уставотворната скупштина го антиципира федеративно-

то уредување на Југославија, предвидувајќи дводомна структура на ова тело (Сојузна скупштина и Скупштина на народите), по кое прашање граѓанската опозиција го покренува прашањето и дискусијата за одземањето на сувереноста на Конституантата да одлучува за формата на владеењето и формата на внатрешното уредување, сосема превидувајќи — со своето формално истапување — едно од клучните решенија на југословенската револуција.

Семоќта на партијата и нејзиното револуционерно значење во сите области на општествениот живот најмалку можеше да го ограничи највисокиот, туку што донесен уставен акт. Најважните одлуки се донесувани на ниво на Политбирото на ЦК КПЈ или на неформалните состаноци на неговите членови со генералниот секретар на КПЈ, другарот Ј. Б. Тито.

Новата федерација во суштина има централистички карактер, условен од редица внатрешни и надворешни причини и состојби. Монолитната политичка структура на КПЈ и државносопственичките односи битно влијаат за превага на централните органи на власта. Нагласениот суверенитет на федералните единици, односно на републиките во Уставот од јануари 1946 година и во уставите на народните републики, повеќе значи политички отколку стварно, како форма на еманципација од некогашната политичка хегемонија. Со уставното пренесување на своите овластувања врз Сојузот, републиките му ги пренесуваат и своите права за претставување на нивните интереси. Меѓутоа, зад реалниот централизам и монолитизам струјат тенденции (економски, културни и други) кои поаѓаат од правото на децентрализација во одлучувањето, од правото на поголема самостојност на републиките и самоуправниото одлучување на народните одбори. Ваквите тенденции се најчесто критикувани како тенденции за обновување на партикуларизмот. Централизмот на сојузните државни органи и директивното раководење од страна на ЦК КПЈ, фактички од Политбирото на ЦК КПЈ, сепак даваат битни белези на општественополитичкото одлучување во земјата. Доволно е да се погледаат заклучоците на Политбирото, директивите на Агитпропот и другите органи на ЦК КПЈ. Односите значајни за целата Југославија решавани се на *ad hoc* состаноци на Политбирото или на членовите на ова тело со соодветните раководства на републиките и областите (Далмација): Македонија, по повод изолационизмот во однос на Југославија; Словенија, во врска со појавените автономистички тенденции; Хрватска, околу засиленото делување на Римокатоличката црква и „клерикализмот“; Србија, по повод откупот и планот на индустријализацијата на оваа република, што доведува до квалификации за политиката на раководството (Б. Нешовиќ) како „опортунистичко“.

Двodomната структура на Народната скупштина од првиот Устав на ФНРЈ е напуштена со Уставниот закон од јануари 1953 година. Националниот белег во институционалната собраниска структура е практично напуштено со воведувањето на Собор на производителите во Скупштината и елиминирањето на Соборот на народите како постојано тело. Се чинеше дека развојот на Југославија ќе појде по патот на самоуправни интеграција во која федералните граници ќе бидат надминати по пат на самоуправното поврзување.

Со воведувањето на Соборот на производителите и во народните одбори се оди кон засилување на позицијата на работничката класа во структурата на власта. Членовите на овој Собор добиваат законско право рамноправно да одлучуваат за сите битни прашања на определената локална територијална заедница. Шестиот конгрес ја подвлекува улогата на Синдикатот како организација која ја претставува класата како целина во однос на одделните претпријатија. Конгресот наведува некои компоненти на југословенството“ и неговиот социјалистички карактер, истикнувајќи дека работниците немаат ниту пак можат да имаат свои посебни локални интереси, посебно „национални“ кои би биле спротивни на работничката класа како целина или пак на одделни нејзини делови. Развивањето на улогата на работниците како непосредни производители е третирано како најдобра гаранција за натамошниот развој на социјализмот и социјалистичката демократија, како средство на борбата против бирократските остатоци и тенденции како во центарот, така и во одделните републики, кои го поттикнуваат шовинизмот, го отежнуваат братското зближување на народите на Југославија и придонесуваат за „националното зачаурување“.

При расправата за Преднацртот на Уставниот закон на Петтиот пленум на ЦК КПЈ, одржан на 27 мај 1952 година во Белград, чиј „параграфописец“ е Моша Пијаде, потпомогнат од Е. Кардељ, го оценува Соборот на производителите како нешто битно ново што ќе ја обезбеди раководната улога на работничката класа во располагањето со вишокот на трудот. Што се однесува до изборите се залага за тоа секоја република да избира пропорционален број делегати во Соборот на производителите, според бројот на населението, со што би се обезбедила сигурно работничко мнозинство наместо избирање делегати од типот „повисоки стопански здруженија“, бидејќи се сметало дека тогаш не би се обезбедило работничкото мнозинство во „Сојузниот собор на производителите“, туку тоа би значела „диктатура на развиените републики“. Мнозинството, според него би го имале словенечките и хрватските работници „бидејќи таму општествениот бруто-продукт е најголем“.

Улогата на Соборот на народите е сведена на ограничена *ad hoc* улога, која во ниедна прилика не ја искористил. Со членот 45 во Уставниот закон е предвидено членовите на Сојузниот совет, избрани од претставничките тела на народните републики, автономните покраини и области, да решаваат одвоено како Собор на народите, кога на дневен ред на Сојузниот собор ќе се најдат предлогот за промена на Уставот или Предлогот на сојузниот општествен план (закони или акти кои се однесуваат на прашањата што ги регулираат односите помеѓу републиките и федерацијата).

Уставниот закон ги прогласува општествената сопственост врз средствата за производство и самоупраувањето на непосредните производители и работниот народ за основи на општественото и политичкото уредување на земјата. Под влијанието на плимата на социјалистичката демократија како визија на антибирокуратскиот систем, помислувано е на надминување на националните граници и институции со форсирање на социјалната компонента во форма на самоуправна интеграција во југословенски рамки. Патот за тоа требало да го отворат: институционалниот систем на самоупраувањето, новиот стопански систем на земјата, замената на диригираното планирање со основни пропорции, давањето определена самостојност на претпријатијата, јакнењето на собранијата и на претставничките тела од општините, па преку републиките од Федерацијата, со воведувањето на соборите на производителите. Исто така нагласено е и значењето на пазарот и на стоковното производство кои како категории беа истиснати од страна на сталинизмот.

Според Борис Кидрич децентрализацијата која беше во тек е сфатена во својата суштина како државно-правна, во буржоаска смисла на зборот, како јакнење на републиките, наспроти намерите на КПЈ управувањето со стопанството што повеќе да се приближи кон работните луѓе, односно до непосредните производители. Кидрич јасно ја воочувал опасноста која се надвиснувала поради задржувањето на бирокуратскиот централизам во републиките, поточно опасноста во нив да се „зачаури како бирокуратски централизам на републичката власт“, кој би се манифестирал како „партикуларистички однос кон горе, а централистички кон доле“.

Втората страна на децентрализацијата се состои во сфаќањето во рамките на дадените пропорции да се оствари слободно делување на стоко-паричните односи што не би довело до анархија, туку — со планирање на клучните потреби — би ја обезбедувало генералната линија на планот. Кидрич сметал дека уште долго време ќе се задржи планот и планирањето на општите пропорции како домен на државата и нејзините регулативни права, додека надлежностите на непосредните про-

изводители ќе се прошируваат во оперативните подрачја со слободното делување на природните закони.

Во сферата на националните односи во југословенската федерација не доаѓа до позначајни промени сè до Осмиот конгрес на СКЈ, во декември 1964 година. Во врска со тоа во Конгресната резолуција се истакнува следното: „Израз на таквите појави (национализмот — Б. П.), што треба да се сузбиваат, претставуваат и погрешните мислења дека нациите во нашиот социјалистички развој преживуваат и дека треба да се создава единствена југословенска нација, што претставува израз на бирократскиот централизам и унитаризам. Таквите мислења обично се манифестираат во игнорирањето на политичките, општествените, економските и другите функции на републиките и автономните покраини...“. Уставот, познат и како „повелба на самоупраувањето“, прокламира единствена општествено-економска положба на сите работни луѓе. Уставно е утврдена новата структура на Сојузната народна скупштина, која со своите пет собори (Сојузниот собор, Стопанскиот собор, Просветно-културен собор, Здравствено-социјален собор и Организационо-политички собор) ја изразува уставната концепција за скупштината како „орган на општественото управување“.

Отворањето на националното прашање на Осмиот конгрес на СКЈ со стопанската реформа од 1965 година и надвладувањето на силите во СКЈ кои јавно ја идентификуваа и отстранија групата на А. Ранковиќ во 1966 година, започнува процесот на самоуправната трансформација во карактерот на југословенската федерација. Ранковиќевата група се спротивставувала на натамошната децентрализација во општеството и останувала „глува“ за националното прашање.

Федерацијата со централистички карактеристики, започнува да се преиспитува во новите услови на плина на демократизацијата и антибирократската критика. Уставот донесен во 1963 година започнува кон крајот на шесеттите години да се менува и дополнува со повеќе амандмани: во собраниската структура повторно се воведува Соборот на народите; покраините повторно добиваат нова автономна положба; тие постануваат конститутивен елемент на југословенската федерација и на Србија но не и суверени држави во нивните рамки; поимот „национално малцинство“ се заменува со поимот „народност“; доаѓа до јакнење на државноста на републиките; на Деветтиот конгрес на СКЈ во март 1969 година, статутарно е воведен паритетот во составувањето на партиското раководство на Југославија, бидејќи претседателството е составено од еднаков број членови од секоја република што беа избирани од конгресите на републиките, како и соодветен број членови од раководството на покраините.

Уставот од 1974 година изградува модел на република на здружениот труд, давајќи со тоа интегрална нормативна архитектура на југословенското општество, во кое е нагласена самостојната положба на републиките како држави и фактори на економската логика. Воведена е институцијата договарање и спогодување на заинтересираните субјекти. Во десетгодишните судири и пресметки со масовниот национализам, кои претходат на донесувањето на Уставот, се губи поранешниот монолитизам на политичкиот организам и неговото еднозвучје. Според некои автори тој едноставно се „стопил“. „Управувачката структура“ или бирократиите ја засилија својата моќ. Уставната прокламација дека доходот припаѓа на работниците, а власта на делегатските собранија не е остварена (оживотворена). Наспроти нив започнува израснување на монополот на власта на бирократијата која за себе ја присвојува улогата на чувар на националната рамноправност на одделните членки на плуралистичката национална заедница каква што е Југославија. Современата криза посебно ја нагласува и фактот што ја нема кохезивната улога на субјективниот фактор во лицето на СКЈ, кој исто така потпаѓа под федерализацијата, иако принципот на демократскиот централизам начелно сеуште не е напуштен. Уште на Деветтиот конгрес на СКЈ е усвоена резолуцијата во која реформата на СКЈ се изразува во потребата „за натамошно јакнење на улогата, влијанието и одговорноста на СК во социјалистичките републики, како самостојни организации во рамките на единствениот СКЈ“. Конгресот оттогаш практично само ги верифицира веќе избраните членови на ЦК СКЈ.

Повеќе години се судруваат, од една страна, ставовите и сфаќањата за неопходноста од единство на СКЈ, како творечка и кохезиона сила на самоуправното и повеќенационалното југословенско општество, а на друга страна, спротивните гледишта за самостојноста на републичките партиски организации, кои знаат да одат до драстични квалификации за нивната сувереност, апсолутизација на националното и територијалните критериуми и негација на демократскиот централизам како темелен организационен принцип и начело на Партијата (под мотивација за заштита од мајоризацијата, односно надгласувањето). Волјата на членството на партијата, искажувана во многубројни случаи до денес, предупредува на неопходноста за единство како императив, значењето на општите интереси и неопходноста од надминување на парцијализацијата на партиската организација во името на битните интереси на одржувањето на југословенската заедница, зачувување и натамошно развивање на револуционерното дело.

Превел од српско-хрватски јазик
ЈОВАН С. СТОЈАНОВСКИ

THE SOCIALIST REVOLUTION IN YUGOSLAVIA

(Development in a Sign of Contradictions)

S u m m a r y

Attempts have been made in this article to follow the development of the socialist revolution in Yugoslavia. With a special attention there is at first an analysis concerning the contradictions about the character of the Yugoslav Revolution during the period between 1941 and 1945, when within the frameworks of the Second World War a radical political change of authority was carried out on the Yugoslav soil. Comments have been given also to the revolutionary inspiration, as well as the mistakes of the early socialism. The starting point of the socialist transformation in Yugoslavia had significant advantages, but at the same time limitations which in the historical analysis could not pass by. At any rate, the main advantage was consisted of the authentic revolution which was giving an essential mark for the further socialist development, in spite of the influence of the Soviet policy and practice. In the internal development of Yugoslavia the organisations such as the People's front have been preserved which the Soviet experience did not know, while in the agrarian question the CPY was respecting the national specifics.

In the article the contradictions of the economic and social revolution have been followed with a special attention. Then the author points out the industrialisation of the country as characteristic economic revolution from one and the self-management organisation of the society in Yugoslavia from the other side which from its backwardness tried to go out on its own way realising the vision of democratic socialism. At the end of the article the evolution of the Yugoslav federalism has been followed where through a many-sided analysis of the constitutions more spheres of the national relations of the Yugoslav federation have been clarified.